

"פוטין לא רוצה למצוא את עצמו לכוד במלחמה שמתנהלת

בין ישראל, חזבאללה ואיראן"

ראיון עם דניס רוס

דניס רוס מצא את עצמו בלב הדיאלוג האמריקאי-סובייטי והרוסי החל משנות ה־80, בהיותו בכיר במחלקת המדינה ובבית הלבן. בין היתר, היה לו תפקיד מפתח בהידברות האמריקאית-סובייטית שהביאה לפירוק הגוש הקומוניסטי, ובתיווך של הממשלים בושינגטון בין ישראל לבין מדינות ערב. רוס מציג פרספקטיבה רחבה על יחסי מוסקבה-ירושלים במשך יותר מארבעים שנה, ומנתח גם את המצב באזור בימינו. אף כי הוא מטיל ספק בכך שרוסיה תפעל לדחיקת האיראנים מסוריה, הוא סבור שלממשל בושינגטון, לקרמלין ולישראל יש אינטרס משותף למנוע התלקחות רחבה בסוריה, שאותו אפשר אולי לתרגם להבנות מדיניות בין שלוש המדינות.

העורכים: מנקודת מבטך כנציג אמריקאי רשמי, איזה תפקיד מילאה ישראל במלחמה הקרה עם ברית המועצות סביב המזרח התיכון?

דניס רוס: עד לממשל הנשיא רונלד רייגן שרר מערך הנחות מקובל בקרב מנגנוני הביטחון הלאומי האמריקאיים, שלפיו ישראל היא יותר נטל מנכס עבור המדיניות האמריקאית. לחשש הזה היו שני ממדים. הראשון, שישאל פשוט מסבכת את חיינו עם הערבים. זאת בשעה שאנחנו מעוניינים לקיים איתם יחסים טובים, מכיוון שהיינו בעימות עם הסובייטים. הממד השני היה חשש שבמצב מסוים ישראל עלולה לעורר פרובוקציה שתגרוור אותנו להתערב במזרח התיכון.

הנחות סותרות אלה הוטמעו במחלקת המדינה וב־CIA, וראיתי אותן משפיעות על קבלת ההחלטות האמריקאית כשנכנסתי לראשונה לממשלה, לפנטגון, בשנת 1977. ארבע שנים לאחר מלחמת יום הכיפורים ביקשה ישראל סיוע מארצות הברית והגישת תוכנית לרכש נשק לעשר השנים הבאות (שנקראה Matmon C), למודרניזציה ולשיפור יכולות בכל זרועות הצבא הישראלי. אני זוכר פגישת סוכנויות שהתקיימה ב"טנק" (המתקן המאובטח של המטות המשולבים). כל הסוכנויות הכפופות לפנטגון, ה־CIA, הבית הלבן ומחלקת המדינה שלחו נציגים כדי לדון בהשלכות של בקשה ישראלית זו, וכולם בחדר התבטאו ברוח הטענה כי "הישראלים אינם צריכים את זה, כי בלאו הכי הם יכולים לנצח כל קואליציה של מדינות ערב".

בחדר נכחו 25 איש לפחות, ואני הייתי הצעיר ביותר (ובאופן ניכר). בסופו של דבר הרמתי את היד ואמרתי: "טוב, אבל השאלה אם ישראל תוכל או לא תוכל לנצח במלחמה היא לא המדד הנכון, המדד הנכון הוא מה יגביר את ההרתעה הישראלית, כי אנחנו לא רוצים מלחמה. רק לא מזמן ראינו כיצד מלחמה שפורצת מביאה עימה פוטנציאל לעימות בין ארצות הברית לברית המועצות. לכן אנחנו רוצים שההרתעה הישראלית תגבר, ושלא תפרוץ מלחמה היא תהיה קצרה ככל האפשר, כדי להפחית את הסיכון להסלמה". האמירה

'אנחנו לא רוצים לצייד מחדש את הישראלים למלחמה' ששמעתי מאנשים סביבי גרמה לי לחשוב: אם אנחנו באמת לא רוצים מלחמה, איך זה מסתדר עם הקריטריונים שעל פיהם אנו שופטים את הבקשה הישראלית? היה קשה לשרש את מערך ההנחות הזה מתהליכי קבלת ההחלטות בתחום הביטחון הלאומי של כל ממשל אמריקאי, אך בתקופת ממשל רייגן החל שינוי תפיסתי. הישראלים החלו לפתע להיתפס בווינגטון כנכס עבור ארצות הברית, שווה ערך להחזקת עוד כמה נושאות מטוסים במזרח הים התיכון. בשנת 1984 נחתם הסכם לשיתוף פעולה אסטרטגי עם ישראל. מזכיר המדינה אלכסנדר הייג החל לראות בישראל שותפה טבעית בקואליציה נגד ברית המועצות באזור. מהעבר השני, שר ההגנה קספר ויינברגר ייצג את הגישה המסורתית: 'ישראל היא בעיה עבורנו מול הערבים'. הוא ניסה לצמצם אותה ועמד על כך שהכול יהיה ברור מאוד — זה לא מכוון ישירות נגד הערבים, רק נגד הסובייטים.

השנתיים הראשונות של ממשל רייגן היו תקופה קשה מאוד למערכת היחסים בין ארצות הברית לישראל (הפצצת הכור בעיראק, הפגזת העיר ביירות במהלך פסגת ה-G7, טבח סברה ושתילה). ההסכם שנחתם ב-17 במאי 1983 בין ישראל ללבנון, בתיווכו של שר החוץ ג'ורג' שולץ, לא היה הסכם שלום של ממש אלא נסיגה ישראלית מלבנון. מכיוון שהסורים חומשו על ידי הסובייטים, רייגן ושולץ ראו בישראל שותפה טבעית ונכס, לנוכח התחרות מול ברית המועצות. היה פה באמת מהפך של מערכת היחסים וכל הנשיאים הבאים המשיכו אותו, אפילו נשיאים שלא חשו את אותה משיכה טבעית לישראל כמו רייגן.

העמדה הסובייטית כלפי ישראל הייתה תמונת מראה של גישתם של מנגנוני הביטחון הלאומי האמריקאיים כלפיה. הסובייטים ראו בישראל אמצעי להידוק מערכת היחסים שלהם עם הערבים ולאספקת נשק עבורם. **העורכים:** לקראת סוף ממשל רייגן חל שינוי פוליטי במוסקבה. מתקיימות שיחות בנושא פירוק נשק גרעיני בין ארצות הברית לברית המועצות. איך ישראל משתלבת בהן? האם הסוגיה הרחבה של השכנת שלום במזרח התיכון היא חלק מהשיקולים בהידברות רמת דרג בין מוסקבה לווינגטון?

ד' רוס: הדברים החלו להשתנות כשהמזכיר הכללי של המפלגה הקומוניסטית הסובייטית מיכאיל גורבצ'וב עלה לשלטון. פתאום החלה במוסקבה "החשיבה החדשה". נשיא סוריה חאפז אל-אסד חתר להגיע ל"איזון אסטרטגי" מול ישראל, אבל גורבצ'וב לא רצה לבזבז משאבים וכסף על הרפתקאות בתחום מדיניות החוץ, ולכן אמר לאסד ב-1987: 'אנחנו לא הולכים לתת לך את זה'. אין ספק שהדבר השפיע על האופן שבו אסד שקל את חלופות המדיניות שעמדו לרשותו. ישראל לא הייתה מרכזית בסדר העדיפויות של גורבצ'וב, אולם בנסיבות החדשות התחרות האמריקאית-סובייטית במזרח התיכון נפסקה, וישראל כבר לא הייתה חייבת לראות בברית המועצות אויבת קבועה שמציבה בפניה איומים הולכים וגוברים. מבחינת ישראל זו הייתה התפתחות משמעותית מאוד. מנקודת המבט האמריקאית ברור שזו הייתה התפתחות בעלת חשיבות עצומה, שחרגה הרבה מעבר למזרח התיכון.

אחת הפגישות הראשונות בין מזכיר המדינה שולץ לבין שר החוץ הסובייטי אדוארד שוורדנדה התמקדה בשאלה כיצד נשנה את המצב במזרח התיכון, וכיצד "החשיבה החדשה" הסובייטית תיושם באזור. שולץ, בשנתו האחרונה בתפקיד, העלה את הרעיון שארצות הברית וברית המועצות יארחו ועידה בינלאומית, ושוורדנדה תמך בכך. שולץ התכוון שהוועידה תפתח פתח לערוצי משא ומתן דו-צדדיים בין ישראל לבין

מדינות ערב. עם זאת, הישראלים חששו שוועידה כזאת תבוא על חשבון הערוצים הדו־צדדיים, וראש ממשלת ישראל יצחק שמיר התנגד בנחרצות לכל הרעיון.

הדיון בנושא הסכסוך המזרח־תיכוני החל להתגבש בפסגת הלסינקי בין בוש לגורבצ'וב ב־1990, חודש לאחר הפלישה העיראקית לכווית. לקראת השיחות בנושא קיימנו פגישת שרים בלתי רשמית עם שוורדנדה וסרגיי טראסנקו (עוזרו הקרוב) בעיר אירקוצק ברוסיה. לפני הפגישה קיבלנו מידע שמסתמן כי הפלישה העיראקית לכווית מתקרבת, ומזכיר המדינה בייקר העלה את הנושא מול שוורדנדה. הוא בדק את המידע עם מנגנוני הביטחון הסובייטיים וחזר עם התשובה ש'אין שום סימן לכך. אני יודע שסדאם חוסיין הוא בריון, אבל הוא לא כזה טיפש'. כשהפלישה העיראקית החלה, היינו עדיין ברוסיה. שוורדנדה היה נבון: איך ייתכן שהופתע כל כך, כשבייקר עומד מולו באירקוצק ואומר לו דברים נכונים, ואילו אנשיו אומרים לו שאין כלום?

הצעתי שנצא בהצהרה משותפת. אמרתי: "אם אתה רוצה להוכיח שהמלחמה הקרה הסתיימה, הדרך הטובה ביותר היא להראות שאנחנו באותו הצד בעניין הזה". שוורדנדה התמודד עם אופוזיציה חזקה מצד הצבא ומתוך הממשל שלו, משום שעיראק הייתה מדינת חסות של הסובייטים, ובאותו זמן שהו בה כ־7,000 אזרחים סובייטים. אבל הוא דחה את קולות המתנגדים והסכים להצהרה משותפת אמריקאית-סובייטית. חודש לאחר מכן טסנו, אני ובייקר, מהמזרח התיכון להלסינקי לפסגה נשיאותית. סדאם חוסיין טען שפלש לכווית למען הפלסטינים, וזמן קצר לפני כן פגשנו את המלך פאהד בערב הסעודית ואת הנשיא חוסני מובארכ במצרים, והם התעקשו שאל לנו לעשות דבר בנושא הערבי-ישראלי עד שהמשר העיראקי-כוויתי ייפתר, אחרת זה ייתפס כהישג של סדאם עבור הפלסטינים. כשהגענו להלסינקי בוש כבר פגש את גורבצ'וב, שהעלה את הרעיון של ועידת שלום בינלאומית בנושא הסכסוך הערבי-ישראלי, ובוש, שתמיד אהד את הרעיון של ועידות בינלאומיות, הסכים (או לפחות לא שלל זאת). כשהגענו ובוש הביא בפנינו את הדברים, אמרתי לו: "אתה לא יכול להכריז על כינוס ועידה בינלאומית, כי כך תשחק לידיו של סדאם". בוש התרגז ואמר שהוא כן יכול, אבל בייקר התערב ואמר שאני צודק ושהנשיא טועה. בוש לא האמין שנוכל לנסח הצהרה משותפת בתום מפגש הפסגה כך שלא תכלול התייחסות לוועידה בינלאומית, אבל עשינו זאת, ובייקר הבטיח לגורבצ'וב כי לאחר שהמשר עם עיראק ייפתר תושק יוזמה אמריקאית-סובייטית משותפת בנושא השלום במזרח התיכון. האמת היא שלא עמדנו בהבטחה זו אלא ממש בימיה האחרונים של ברית המועצות, מכיוון שהסובייטים היו בעיצומן של תהפוכות עצומות ממדים, וממילא כבר לא היו מסוגלים לעשות הרבה. הסובייטים לא מילאו כל תפקיד בארגון ועידת מדריד, אנחנו עשינו את כל ההכנות בעצמנו. כדי ללחוץ על אסד שישתכנע להשתתף השתמשנו במצרים ובסעודים ולא בסובייטים, משום שבשלב הזה כבר לא היה לסובייטים שום מנוף אמיתי מול דמשק. הבאנו גם לכך שהפלסטינים יצטרפו למשלחת הירדנית.

העורכים: איזה תפקיד מילאו הרוסים בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני בתקופה הפוסט־סובייטית?

ד' רוס: בשנת 1992 נערכה ועידת מוסקבה להתנעת ערוץ השיחות הרב־צדדיות בין ישראל למדינות ערב. זה היה זמן קצר לאחר שהנשיא בוריס ילצין עלה לשלטון. לעולם לא אשכח זאת — אנחנו במוסקבה, ובייקר אומר לילצין בעדינות: "תראה, אם יש לך עכשיו הרבה על הראש וזה לא זמן טוב לארח אירועים כאלה אז זה בסדר, נוכל להתאים את עצמנו". אבל ילצין היה נחרץ ואמר: "אנחנו נארח את הוועידה. אנחנו ערוכים לכך וננהל אותה כמו שצריך". הוועידה הייתה סמל לעוצמה הרוסית, וילצין רצה להראות שרוסיה עודנה מעצמה

על הבמה העולמית. הוא התעקש, והמפגשים הרב־צדדיים התקיימו במוסקבה. הדבר המעניין ביותר בוועידה היה שבשוליה נפגש ראש הממשלה הפלסטיני לעתיד, אחמד קריע (אבו־עלאא'), עם הנציגים הישראליים יאיר הירשפלד ורון פונדק, במה שלימים יבשיל ל"תהליך אוסלו".

הפגישה במוסקבה הייתה חשובה ורלוונטית, אך בעלת אופי פרוצדורלי. מטרתה הייתה לכוון את קבוצות העבודה הנושאיות השונות במסגרת הערוץ הרב־צדדי ולבנות להן לוח זמנים. בהמשך קיימנו מפגש ראשון של קבוצת בקרת נשק במחלקת המדינה, כשאני מגיע עם סוג של גישה קונספטואלית שלפיה להסכמות בתחום בקרת נשק תמיד קודמים צעדים קטנים לבניית אמון, על מנת להפחית את הסיכון לעימותים. פירטתי צעדים בוני אמון (CBM) אפשריים והצבתי את השאלות המרכזיות לדיון: איך יוצרים רמה מסוימת של שקיפות כך שיופחת הצורך להגיב לכל חשש, ולו הקל ביותר? מה אנחנו יכולים לעשות כדי לגבש בסיס מסוים של שיתוף פעולה? הרוסים מאוד תמכו בגישה זו. לא היו ביניהם הרבה יוזמים – כלומר הם לא הציגו בהזדמנות ההיא רעיונות קונספטואליים משלהם, למרות שהייתה להם קבוצה מעניינת של מומחים למזרח התיכון כמו מיכאיל בוגדנוב, שאפשר היה לנהל איתו דיון של ממש. הוא בקיא בענייני האזור.

לאורך שנות המשא ומתן הישראלי-ערבי היו פעמים שהרוסים היו מועילים בשיחות והיו פעמים שלא. מי שהקים את הקוורטט היה ממשל הנשיא ג'ורג' בוש הבן, שלא רצה לשחזר את מהלכי קלינטון, כלומר לא רצה שליוח מיוחד לתהליך השלום. אפילו לקראת הסוף, כאשר מזכירת המדינה קונדוליזה רייס החליטה להתייחס לנושא ברצינות, לא התקיים משא ומתן משולש. הקוורטט היה נוח לארצות הברית, שלא רצתה להיות פעילה בתהליך השלום לאורך שלושת הרבעים הראשונים של שתי הקדנציות של ממשל בוש. לבוש היה אינטרס להראות שאנחנו יכולים לעבוד עם הרוסים, ומן הסתם כאשר פוטין חשב שזה מועיל לרוסיה הצעד הצליח, וכשהוא לא חשב כך, אז התעוררו קשיים. מכיוון שארצות הברית לא מילאה תפקיד גדול – ככל שבכלל היה מקום לדיפלומטיה – הקוורטט מילא את מקומו. חברות הקוורטט קיימו פגישות רבעוניות ופרסמו הצהרות משותפות, והרוסים היו שותפים מלאים למשא ומתן. הם היו קונסטרוקטיביים והצהרות יצאו תמיד בהסכמה מלאה. גם לאחר שחמאס השתלט על עזה, הרוסים חתמו על הצהרת הקוורטט, אם כי בנפרד הם עדיין נפגשו עם חמאס.

בשנת 2011 עבדתי עם טוני בלייר, ראש ממשלת בריטניה לשעבר, שבאותה עת שימש נציג האיחוד האירופי בקוורטט, וגיבשנו מערך פרמטרים שממשל אובמה והאיחוד האירופי הסכימו לו. בלייר ניהל משא ומתן עם הרוסים, שלמעשה ייצגו את נשיא הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס (אבו מאזן). אבו מאזן לא הסכים לפרמטרים הללו, משום שבהקדמה של מסמך הפרמטרים נכתב שמטרתו היא "שתי מדינות לשני עמים" – ישראל היא מדינת הלאום של העם היהודי ופלסטין היא מדינת הלאום של העם הפלסטיני. אבו מאזן לא הסכים לומר זאת, והרוסים גיבו אותו. הם כן לחצו עליו לחזור לשיחות, אבל תמכו ברצון שלו להטיל וטו על הפרמטרים כבסיס למשא ומתן, אלא שזה היה חסר משמעות ללא הבסיס. הרוסים ניסו למצוא בסיס אלטרנטיבי, כגון החלטה 181 של העצרת הכללית, מה שלא היה מקובל על ישראל. בסופו של דבר הוסכם לחדש את המשא ומתן ללא הפרמטרים.

הרוסים אכן יכולים להשפיע בנקודות מסוימות, השאלה היא אם ההשפעה תהיה חיובית או שלילית. אם יש לך יכולת ליצור השפעה שלילית, זה כמובן נותן לך מנוף מסוים, משום שכך יש לאחרים סיבה לנסות

לשכנע אותך לא לעשות דברים מסוימים. הרוסים שמרו במכוון על מערכת יחסים עם ארגונים כמו חמאס וחזבאללה, ולדעתי הם עשו זאת כדי להחזיק באפשרויות שברור כי אין לנו. אנחנו הרי לא ננהל יחסים עם ארגונים כאלה, מכיוון שלא נרצה לתת להם לגיטימציה על ידי הכרה בהם.

באופן תאורטי, הרוסים תמיד יכולים לבוא לישראלים ולומר 'הנה ההשפעה שיש לנו', אבל אין הרבה דוגמאות לכך שהרוסים השתמשו בהשפעה שלהם על חזבאללה או חמאס באופן ששירת את האינטרסים של ישראל. הם מעולם לא מילאו תפקיד מרכזי. בכל פעם שהיה עימות, הרוסים לא היו אלה שהובילו את המשא ומתן לגיבוש הפתרון.

כשמגיעים לסוגיה הפלסטינית, אני לא יכול לחשוב על דוגמה אחת שבה הרוסים מילאו תפקיד מתווך כלשהו. אילו רצו להיראות כבעלי תפקיד, היו יכולים להתנות את המשך יחסיהם עם השחקנים הפלסטינים בשינוי גישתם בסכסוך, אבל הם לא עשו זאת. יש בידי הרוסים אופציה לפגוע ביחסים עם הארגונים הפלסטיניים מכיוון שכך יש להם מנוף השפעה פוטנציאלי על הארגונים האלה, אבל אין ממש דוגמאות לכך שהם השתמשו בקשרים שלהם למטרות חיוביות, או אפילו למטרות שליליות.

העורכים: מה תוכל לספר על תהליך בניית האמון ביניכם לבין הסובייטים?

ד' רוס: נפגשתי עם הסובייטים מאז אמצע שנות ה-80 והייתי עד לשינוי שחל בגישה שלהם. השתתפתי ב'ועידות פגוואש' מאז שנת 1985, כשהייתי באקדמיה, והמשכתי להיפגש עם אנשים כמו יבגני פרימקוב שעמד אז בראש מכון המחקר IMEMO (המכון לחקר הכלכלה העולמית והיחסים הבינלאומיים במוסקבה), במסגרת התפקיד שמילאתי בממשל. נפגשתי גם עם אנשים ממשרד החוץ הסובייטי. כך יכולתי לראות את השתנות גישתם של הסובייטים למערב, את המעבר מדיונים שהיו לרוב בזבוז זמן לדיונים של ממש. הדיפלומטים הסובייטים נפתחו באופן חסר תקדים. בשנת 1990 הם לפתע חשו מאוד לא בטוחים לגבי עתידם. זו הייתה תקופה של תהפוכות גדולות עבורם. הרגשתי זאת ברמה האישית והאנושית, וחשתי אהדה רבה כלפיהם. כשגורבצ'וב עדיין היה בשלטון, הייתה לנו פעם פגישה במוסקבה שבה נכח גם נשיא מצרים מובארכ, שסיפר לבייקר שגורבצ'וב שאל אותו על הגישה המצרית לכלכלה ועל הדרך שבה הם מיישמים אותה. אני זוכר שאמרתי לבייקר כשיצאנו משם: "אם גורבצ'וב מבקש ממובארכ עצה בתחום הכלכלי – הם באמת בבעיה גדולה". היחסים שבניתי עם טראסנקו, עוזרו של שוורדנדזה, היו יוצאי דופן. הם היו תוצאה של בניית אמון בין-אישית ושל התהליכים הגיאופוליטיים בברית המועצות. הגענו למצב שבו היינו מכינים מראש את סדר היום של פגישות בייקר ושוורדנדזה. היינו בוחנים מה אפשר להשיג ומשערים מראש את רוב מהלך הפגישה. לאחר שסדאם חוסיין פלש לכווית וכבש אותה ב-1990, סיכמנו על שורה של סנקציות. שיתפנו פעולה באופן מלא, אולם גורבצ'וב התמודד עם התנגדות רבה מבית. באוקטובר פרימקוב נשלח להיפגש איתנו, וקיבלתי מסר סודי מטרסנקו שאמר "תסרב לכל מה שהוא מבקש, כי הוא מנסה להציל את סדאם ולהפוך על פיה את כל מערכת היחסים בין ארצות הברית לברית המועצות. אם יצליח, הוא יחליף את שוורדנדזה בתפקיד שר החוץ הסובייטי".

טראסנקו צדק. הגישה של פרימקוב הייתה שיש להעניק לסדאם סולם לרדת מהעץ, כך שיוכל לצאת מכווית באופן שישמור על כבודו. אמרתי לפרימקוב: "ככה אתה רק תייצר לסדאם תחושת הצלחה, והוא יוכל לטעון שבזכות הפלישה וההשתלטות על כווית הוא הרוויח. איזה מסר זה יעביר לעולם?"

העורכים: האם שיקום היחסים הדיפלומטיים בין ברית המועצות לישראל בשנת 1991 היה המשך טבעי של הפשרת היחסים האמריקאיים-סובייטיים, או שהייתם צריכים לדחוף בעדינות את הסובייטים לכך?
ד' רוס: התשובה היא כנראה גם וגם, כיוון שהדברים האלה לא קורים מעצמם. גם כשמצליחים לעשות שינוי, כל החלטה מחייבת להתגבר על התנגדות כלשהי, וזה גם מה שגורבצ'וב ושוורדנדזה התמודדו איתו. כשהתקרבו לוועידת מדריד, שוורדנדזה כבר לא היה בתפקיד. ארגנו הכול, אבל בייקר אמר לגורבצ'וב: "אנחנו רוצים שתהיו המארחים השותפים של הכנס, אבל לא תוכלו למלא תפקיד זה אם אין לכם יחסים עם ישראל". כך שנושא היחסים עם ישראל היה על סדר היום האמריקאי-סובייטי לאורך כל הדרך. התגובה הקבועה שקיבלנו מהם הייתה "נשקם את היחסים בזמן הנכון", אבל העובדה היא שבסוף הם עשו זאת רק רגע לפני הוועידה.

העורכים: האם הפגיעה בזכויות יהודי ברית המועצות השפיעה על יחסי ארצות הברית וברית המועצות?
ד' רוס: בתקופת ממשל רייגן היא הפכה לסוגיה מדינית משמעותית בארצות הברית, ולמרות שהושגה התקדמות רבה בנושא, פריצת הדרך האמיתית הגיעה רק בממשל הבא, כאשר גם בוש וגם בייקר החלו לראות אותה לא רק במונחים מדיניים אלא גם כחובה מוסרית. בין השנים 1989 ל-1991 זינק מספר היהודים שיצאו מברית המועצות. בסוף זה יצר לנו בעיה, משום שבוש לא רצה לתת ערבויות להלוואה שלדעתו הייתה מתגלגלת בסופו של דבר לבניית התנחלויות לקליטת עולי ברית המועצות. גורבצ'וב לא הוטרד מעזיבת היהודים אלא עסק בטרנספורמציה הפנימית במדינה הסובייטית, כך שהרבה מהעבודה נעשה מראש, וגורבצ'וב כבר קיבל החלטות עקרוניות והיה במסלול ליישם אותן. אנחנו היינו שם רק בחלק האחרון ועזרנו לקבע את ההחלטות. גורבצ'וב הבין שחלק מהעזרה שהוא זקוק לה מהאמריקאים, כמו יחסי סחר חדשים, לא תתאפשר ללא פתיחת השערים. זה היה מנוף טוב עבורנו: 'אם אתה רוצה שנוכל ללכת לקונגרס, לא נוכל לעשות זאת אלא אם תפתח את השערים'.

העורכים: עד כמה ברית המועצות הייתה מחויבת למניעת תפוצה של נשק גרעיני, ועד כמה רוסיה מחויבת לכך כיום? אם איראן תיעשה גרעינית, האם רוסיה תעצור אותה?

ד' רוס: אני חושב שהסובייטים היו מחויבים למניעת נשק גרעיני, משום שאי-הוודאות הייתה רבה מדי. אופי האיומים שעלולים היו להתפרץ, בייחוד בפריפריה הסובייטית, היה רחב היקף, ובמובנים מסוימים הגרעין נתפס כבעיה גדולה יותר עבורם מאשר עבורנו. לכן אני חושב שזו לא הייתה רק עמדה רשמית אלא היה חשש אמיתי שהגרעין מאיים, ולפיכך הם כן העדיפו את הגישה של מניעת תפוצה של נשק גרעיני.

קשה לי לענות מה התוקף של עמדה זו היום, כי מצד אחד הנשיא פוטין מבין שאיראן עם נשק גרעיני היא ממש לא אינטרס רוס, אך מצד שני אני לא בטוח מה הוא מוכן לעשות כדי למנוע זאת. אני חושב שהוא אוהב את הנוסחה של מדינות ה-1+5. נוח לו שהוא יכול לומר לאיראנים: 'אנחנו לא יכולים לעצור את ארצות הברית, אנחנו שם כדי לעזור לכם להגן על האינטרסים שלכם, אבל אתם צריכים להקל עלינו'. עם זאת, יש יותר מסיבה אחת לכך שהרוסים לא רוצים שלאיראנים יהיה נשק גרעיני. הם מבינים שזה יגביר את המרוץ לגרעין של אחרים, ושמצב כזה עלול לעורר התפשטות של נשק גרעיני במזרח התיכון, שהיא מסוכנת. פוטין רואה באסלאם הרדיקלי איום, ובאמת חושש שגורמים רדיקליים ישימו ידם על נשק גרעיני, למשל במקרה

של קריסת מדינה. זה לא שהוא חושב שאיראן הולכת להתפרק, אלא הדאגה היא ממה שדבר כזה עלול לעורר באזור.

העורכים: ניהלתם משא ומתן עם הסובייטים על חיסול הקטגוריה של טילים לטווח קצר ובינוני, שיכלו לשאת נשק גרעיני. האם ישראל נחשבה לנקודת מחלוקת בשיחות אלה?

ד' רוס: עבור אנשי בקרת הנשק ומניעת התפוצה של נשק גרעיני בצד שלנו – ישראל היוותה בעיה. הם היו מעלים אותה והעניינים היו יכולים להסתבך. בה בעת, ברמה המדינית לא הייתה בעיה אבל הסוגיה עלתה, בחלקה מצידנו, כי אנשים הרגישו שצריך להעלות את זה. לדעתי, בעיני הסובייטים היא מעולם לא נתפסה כבעיה רצינית, אלא רק מנוף אפשרי במשא ומתן. הם היו מעלים את זה רק אם רצו להשפיע עלינו או לדחוק אותנו לפינה בנושא מסוים.

העורכים: כיצד היית מתאר את יחסה של רוסיה כלפי ישראל בתקופת נשיאותו של פוטין?

ד' רוס: אם מסתכלים על ההקשר הרחב של מערכת היחסים הרוסית-ישראלית בממשל פוטין, מתקבלת תמונה מורכבת. מצד אחד, פוטין עדיין רואה בכל יהודי ברית המועצות לשעבר שחיים כיום בישראל אזרחי רוסיה. מצד שני, אני סבור שהוא מעריך את כוחה של ישראל. פוטין רוצה יחסים מאוזנים, וזה השינוי ביחס של רוסיה לישראל לעומת היחס של ברית המועצות. לסובייטים לא היה עניין ביחסים מאוזנים, הם רצו ליצור את הדיכטומיה הזו של 'אנחנו עם הערבים והאמריקאים עם ישראל'. עם זאת, פוטין רואה בישראל שחקנית חשובה והוא מעוניין שתהיה לו יכולת כלשהי להשפיע עליה, אבל הוא גם רואה הרבה אינטרסים אחרים באזור ולכן רוצה דריסת רגל בכל מחנה, מה שמעולם לא היה בעבר.

אם נחזור למלחמה עם חזבאללה ב-2006 – ישראל לכדה אז מגוון כלי נשק כמו טילי קורנט נגד טנקים, וברור היה שהרוסים הם שמכרו אותם לסורים, שבהמשך העבירו אותם לידי חזבאללה. הרוסים דרשו הוכחות, אך המשיכו להכחיש גם אחרי שישאל הציגה להם אותן. התנהגות זו דומה למה שראיתי בשנות ה-80, אבל כאן זה היה 2006 וזה היה פוטין. וכמובן, ראינו כיצד פוטין הכחיש את השימוש של אסד בנשק כימי.

לכן ברור שבסוריה יש סוג של משחק כפול מהצד הרוסי. לפוטין נוח שהישראלים יגבילו את היכולת של איראן לפעול בסוריה, אבל הוא כופה הגבלות גם על ישראל. כאשר טילי ההגנה האווירית הסורית הפילו את המטוס הרוסי (15 חיילים נהרגו), ישראל הוכיחה להם שהמטוס הישראלי כבר חזר לישראל. פוטין שתק, אבל נתן למשרד ההגנה שלו להטיל את מלוא האשמה על ישראל. זו דוגמה לכך שיש ערוץ תיאום, אבל הוא טקטי ומתייחס אך ורק למבצעים. ישראל זקוקה מן הסתם ליחסים עם רוסיה. היא חייבת לשמור על הערוץ הרוסי, וזה גם מתאים לפוטין. פוטין רוצה להיות במצב שבו יש לו מנופים, אבל ישראל משרתת גם את האינטרסים שלו כי הוא לא מעוניין באיראן חזקה מדי.

במהלך שנות אובמה וגם בתקופתו של טראמפ הייתה תחושה בווישינגטון שאנחנו יכולים להגיע להסכם עם הרוסים על סוריה ולגרש את האיראנים. אני חזרתי ואמרתי שאין לכך סיכוי. בישראל יש סנטימנט חזק וטבוע עמוק, שהרוסים אינם חולקים אינטרסים עם האיראנים בסוריה, ואילו אני אמרתי: "אם אתם מדברים על טווח ארוך במובן של נצח, אתם צודקים. כפי שאמר קיינס, 'בטווח הארוך כלנו מתים'. אבל אם אתם מדברים על מה שהם עושים עכשיו, המטרה של איראן היא להוציא את ארצות הברית מהאזור וזו גם המטרה

של פוטין". כך שמה שמשותף לרוסים ולאיראן גדול בהרבה ממה שהם חלוקים לגביו, ואין בכוחם לגרש את איראן מסוריה בכל מקרה.

פוטין לא רוצה למצוא את עצמו לכוד במלחמה שמתנהלת בין ישראל, חזבאללה ואיראן. אם תהיה מלחמה של ממש בין ישראל לחזבאללה – ישראל לא תסכים לספוג 3,000 רקטות ביום מבלי שאיראן תיפגע. היא תפגע באיראן. זה יהיה עימות שיסלים אנכית ואופקית במקביל, מכיוון שכל החזית הצפונית תהיה נגד ישראל, הרוסים ימצאו עצמם באמצע. לכן יש כאן בעצם אפשרות לקדם הסדרי בקרת נשק, מכיוון שלרוסים יש אינטרס להגביל את סוג הנשק שניתן יהיה להכניס לאזור, כולל ייצור מקומי של מערכות הנחיה לטילים המדויקים שיש לחזבאללה, בין בלבנון ובין של מה שנכנס לסוריה. חייבים לעשות זאת מראש, לפני שנוצר משבר, כי כשיהיה משבר זה עלול להיות מאוחר מדי. אולי פוטין יעזור לישראל כמו שעזר עם הנשק הכימי, משום שזה משרת גם את האינטרסים שלו באותו הרגע, לנסות להגיע לפתרון. האם הוא באמת רוצה שכל העסק יתפרץ כך? אני חושב שלא.

אני חושב שנדרש מנגנון רוס-אמריקאי לקידום מתווה כזה. העליתי את הנושא מול הממשל ואמרתי: "מה שאתם יכולים לעשות עם הרוסים בסוריה זה לא לרצות לפתור את הבעיה בסוריה". יש טיעון ששמעתי מאז 2011, שלפיו פוטין לא נשוי לאסד, אבל הוא כן, ואם אתם חושבים שהוא לא, אתם בעולם של חלומות. מנגד, הוא בהחלט לא נשוי לאפשרות של מלחמה שבה הוא לכוד באמצע. אם תאמצו גישה של בקרת נשק או הגבלת נשק יהיה לכך פוטנציאל, ולרוסיה יש מנוף על איראן.

העורכים: בימי ממשל אובמה, היחסים האמריקאיים-ישראליים הידרדרו לחוסר אמון ולמשבר. החל משנת 2015, כאשר הרוסים החלו להתערב בסוריה, ראש הממשלה לשעבר נתניהו קיים מגעים הדוקים עם מוסקבה, ולפחות למראית עין הרושם היה שמערכת היחסים של ישראל עם בעלת בריתה הגדולה ביותר הולכת ומידרדרת, בעוד יחסי ישראל עם רוסיה הולכים ומשתפרים. איך זה נראה אז מתוך ממשל אובמה או מושינגטון?

ד' רוס: ברמה מסוימת, ממשל אובמה הבין מדוע נתניהו מדבר עם פוטין, שכן ישראל הייתה צריכה להיות מסוגלת להתמודד עם האיומים שמקורם בנוכחות איראן בסוריה, והיא לא יכלה לעשות זאת מבלי לדבר עם הרוסים. הבעיה הייתה חוסר האמון העצום בין אובמה ונתניהו. בדרגים הגבוהים של ממשל אובמה, למעט אצל סגן הנשיא דאז ג'ו ביידן, נתניהו נתפס כרפובליקאי, והתחושה הייתה שהוא מחפש כל הזמן דרך לפגוע בממשל ולעזור לרפובליקאים. עם זאת, הייתה הבנה כי מבחינת נתניהו יש הגיון בשיחות עם פוטין על סוריה. למעשה, אני חושב שבמידה מסוימת הייתה הכרה שמה שנתניהו עושה הוא דבר חכם.

העורכים: דומה שסין תופסת את כל תשומת הלב של ממשל ביידן. האם לדעתך יש לו מספיק אנרגיות להשקיע בקשרים עם מוסקבה?

ד' רוס: צריך להסתכל על יחסי רוסיה-ארצות הברית דרך עדשת הסוגיה הסינית. זהו סוג של היפוך מקסימלי. בעיני קסינינג'ר, החשיבות הרבה של סין הייתה בהיותה משקל נגד לברית המועצות, ובאותה תקופה סין הייתה הרבה יותר חלשה מהסובייטים. יש נטייה לרצות להעביר קו ברור בין הרוסים לסינים, אבל יש גבול לחלוקה כזו, מכיוון שלפוטין יש אינטרסים משלו. פוטין ירצה לחבור לסינים נגדנו, או לבדוק מה אפשר להשיג מהסינים באמצעות חבירה אלינו. זו הדרך של פוטין להרוויח משני הצדדים. הבעיה היא שמה שהוא באמת רוצה

מאיתנו זה את אוקראינה, ואת זה הוא לא יקבל. אני לא יכול לומר לכם כמה פעמים שמעתי כאן בישראל, שאם רק נלך לקראתו בנושא אוקראינה, הוא ילך לקראתנו בנושא סוריה.

העורכים: אם נחזור לרעיון הדיאלוג בין בידן לפוטין על המזרח התיכון, האם ישראל ממלאת כאן תפקיד? **ד' רוס:** עקרונית כן, כי אני חושב שבנושא זה לישראל יש צרכים משלה, לפחות בכל הקשור לסוריה ולבנון. כשאני בוחן לאן מתכנסים האינטרסים, אזי הרוסים לא רוצים מלחמה, אנחנו לא רוצים מלחמה, ישראל לא רוצה מלחמה, ולמרבה האירוניה חזבאללה ואיראן לא רוצים מלחמה – לפחות בינתיים. זה הדבר היחידי שמשותף לכולם, אבל הוא יכול להספיק להשגת סוג מסוים של הגבלות נשק או הבנות לקביעת סף לסוגי נשק מסוימים. מדי פעם פוטין מביע עניין בשלום באזור באופן שהייתי מכנה מס שפתיים. הוא לא אוהב להכניס את הראש לדברים שהוא יודע שייכשלו, ולכן הוא מעולם לא גילה עניין ממשי בקידום נושא כלשהו בין הישראלים לפלסטינים.

העורכים: מה ההמלצות שלך לממשלה החדשה בישראל בנושא רוסיה ובנושא המשולש האסטרטגי רוסיה-ארצות הברית-ישראל, והאם הן זהות להמלצות שהיית נותן לממשל בידן?

ד' רוס: הממשלה החדשה בישראל צריכה לנקוט גישה מעשית. היא צריכה לקבל החלטות קשות ולקבוע מהן המטרות החשובות ביותר עבורה ביחס לחזית הצפונית. ראינו במהלך 11 ימי העימות עם חמאס (במבצע שומר החומות), שהרקטות שוגרו גם מלבנון. הן לא שוגרו על ידי חזבאללה, אם כי במקרה אחד הן שוגרו מאזור שנשלט לחלוטין על ידי הארגון, מה שמצביע על התרופפות של הכללים. ראינו גם מזל"ט איראני ששוגר מסוריה. החזית בצפון פעילה, ואני חושב שחלק מהשיחה עם ממשל בידן צריך להיות: קיים סיכון ממשי להסלמה רחבה, שתגרום לעימות עם חמאס להיראות כמו משחק ילדים, ובה סיכון להתלקחות אזורית. במקום לחכות שזה יקרה ואז לנסות לכבות את העימות, כדאי לחשוב אם יש כאן מקום לדיון מועיל מבחינת ארצות הברית ורוסיה, והזדמנות לאמץ מערך הגבלות שאפשר יהיה להטיל מראש כדי למנוע תרחיש כזה. במובנים מסוימים דיון כזה עלול להיות מסובך, מכיוון שישראל טסה מעל המרחב האווירי הלבנוני כל הזמן לצורכי איסוף מודיעיני, וצריכה להיות הבנה מסוימת עם הרוסים שישראל חייבת לקבל תמונה שקופה של המתרחש לצורכי מעקב וניטור. יהיה מעניין לראות מה תהיה עמדת הרוסים בנושא, אבל לפני שמציגים יוזמה כזו צריך לבצע גישושים מקדימים – לראות קודם כול מה אפשרי ועד כמה הרוסים פתוחים לכך. לתחושותי, פוטין יגיע למסקנה שהתיאום יפעל לטובת רוסיה, לא רק משום שכך ניתן למנוע איום אפשרי, אלא גם משום שחלק ממה שפוטין רוצה מביידן זה להציב גבולות שיקבעו כי ארצות הברית אינה יכולה לעשות דברים מסוימים שפוטין לא רוצה שהיא תעשה. מובן שהוא מעוניין בהישג פוליטיבי – לראות את הסנקציות מוסרות. הבעיה היא שהסנקציות לא יוסרו כל עוד הוא דבק במדיניותו כלפי אוקראינה. אוקראינה היא אינטרס ליבה חשוב יותר מאשר סוריה, הן עבור רוסיה והן עבור ארצות הברית.

ובכל זאת, לפוטין יש אינטרס ליצור תדמית שהוא מצליח לקצור הישגים ביחסים עם ארצות הברית, כמו גם בזירה הבינלאומית בכלל. ככל שהחיים נעשים קשים יותר ברוסיה והנסיבות הכלכליות מחמירות, הלגיטימציה שלו נשענת על הצלחותיו בחוץ. פוטין אוהב לטפח מסר שלפיו הוא מגן על הציבור הרוסי מפני איומי החוץ ומפני ארצות הברית, המנסה לתמרן את רוסיה, וככל שהוא נתפס כמי שמצליח כך הוא מרוויח. אני חושב שהאירוניה היא שברמה הכללית אפשר לומר שיש מפגש אינטרסים מסוים בין עמדותיו של ממשל

ביידן לבין הקרמלין. שניהם רוצים לבטח את מערכת יחסים מפני הידרדרות בלתי נשלטת ולהגיע לרמה מסוימת של יכולת ניבוי ויציבות. עם זאת, בעוד ביידן רוצה לשוב לסדר עולמי מבוסס כללים (rules-based international order) שאנחנו אלה שמעצבים אותם, פוטין אינו רוצה מערכת בינלאומית המבוססת על כללים אמריקאיים, והוא ימשיך לפעול כדי לשבשם.

וכך, מרחב מפגש האינטרסים נמצא בהתנגשות עם סוגיות ליבה של התחרות בין שתי המעצמות. התנגשות זו מעלה שאלות: כיצד יוצרים מספיק יציבות במערכת היחסים? כיצד להתמקד בתחומים שבהם יש אינטרס משותף שמאפשר פעולה מעשית, ואיזו מציאות תיתן רמת ביטחון גבוהה יותר לכל צד? ביידן גם ישאף להרחיק מעט את רוסיה מסין, ופוטין מספיק חכם כדי להבין שזו נקודת מינוף מעניינת עבורו. מבחינתי כל זה עדיין מחזיר אותנו למצב של 'יש לכם אינטרסים משותפים – נצלו אותם'. אני חושב שבמקרה הזה הימנעות ממלחמה אזורית במזרח התיכון היא אינטרס משותף, כך שאני רואה כאן פוטנציאל. לדעתי ישראל יכולה למלא כאן תפקיד, מכיוון שהיא יכולה לדבר עם שני הצדדים ולדון עימם איך למנוע יחד תרחיש כזה.

* דניאל ראקוב קיים את הראיון ב־15 ביוני 2021 והכין אותו לפרסום בסיועה של צליל קולנגי, מתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי. ארז פישר מהמכון למחקרי ביטחון לאומי תיעד את הראיון.